

МЕХАНІЗМ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ НА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ТА ЧИННИКИ, ЩО ЙОГО ФОРМУЮТЬ

MECHANISM OF RISK MANAGEMENT ON THE UKRAINIAN ENTERPRISES AND FACTORS, THAT HE IS FORMED

В результаті проведеного дослідження доведена актуальність проблеми організації адекватної системи управління ризиками та ризиковими вкладеннями капіталу в українських організаціях та підприємствах. Визначено форми організації ризик-менеджменту на великих, середніх і малих підприємствах. Обґрунтована необхідність розвитку механізму ризик-менеджменту на українських підприємствах; виявлено та описано чинники, що формують механізм ризик-менеджменту в сучасних умовах, серед яких автором відзначені: мінливість цін, глобалізація товарних і фінансових ринків, податкова асиметрія, незадовільне впровадження у виробництво результатів науково-технічного прогресу, надмірне захоплення вітчизняними підприємствами інститутом страхування як інструментом мінімізації ризиків. Обґрунтовано положення про прогнозування як превентивний захід у структурі ризик-менеджменту. Результати дослідження, доведені до рівня практичних рекомендацій, можуть бути використані при впровадженні і подальшому вдосконаленні механізму управління ризиками різних господарюючих суб'єктів.

В результате проведенного исследования доказана актуальность проблемы организации адекватной системы управления рисками и рискованными вложениями капитала в украинских организациях и предприятиях. Определены формы организации риск-менеджмента на крупных, средних и малых предприятиях. Обоснована необходимость развития механизма риск-менеджмента на украинских предприятиях; выявлены и рассмотрены факторы, формирующие механизм управления рисками в современных условиях, среди которых автором отмечены: изменчивость цен, глобализация товарных и финансовых рынков, налоговая асимметрия, неудовлетворительное внедрение в производство результатов научно-технического прогресса, чрезмерное увлечение отечественными предприятиями институтом страхования как инструментом минимизации рисков. Обосновано отношение к прогнозированию как к превентивной мере в структуре управления рисками. Результаты исследования, доведенные до практических рекомендаций, могут быть использованы при внедрении и последующем усовершенствовании механизма управления рисками различных хозяйствующих субъектов.

As a result of the conducted research relevance of a problem of the organization of an adequate control system by risks and risky capital investments in the Ukrainian organizations and the enterprises is proved. Forms of the organization of a risk management at large, medium-sized and small enterprise are defined. Need of development of the mechanism of a risk management on the Ukrainian enterprises is proved; factors forming the mechanism of risk management in modern conditions are revealed and considered, among which the author noted: variability of the prices, globalization of the commodity and financial markets, tax asymmetry, unsatisfactory introduction in production of results of scientific and technical progress, excessive interest by the domestic enterprises in insurance institution as a instrument of risk minimization. The relation to a prognostication as to a preventive measure in risk management structure is proved. The results of the research which have been finished to practical recommendations, can be used at introduction and the subsequent improvement of the mechanism of risk

management of various managing subjects.

Ключові слова: ризик, невизначеність, ризик-менеджмент, страхування, прогнозування, зовнішні і внутрішні чинники.

Вступ. В Україні управління ризиками розуміється як функція, що носить фрагментарний характер, направлена, перш за все, на запобігання або мінімізацію збитку. Це відбувається, насамперед, через те, що управлінці, що обіймають посаду ризик-менеджера, невідривно пов'язані з сферою страхування. Тим часом ризики, з якими стикаються господарюючі суб'єкти в процесі своєї діяльності вкрай різноманітні, і тому вимагають інтегрованого підходу до управління ризиками. А це означає, що головне завдання ефективного ризик-менеджменту - використовувати досягнення різних галузей знань з метою амортизації, демпфування і зниження рівня ризиків. Поза сумнівом, що орієнтація на поліпшення підсумків діяльності господарюючих суб'єктів не може не фокусувати уваги на проблемі управління ризиками в сучасних умовах. Таким чином, вищеперелічені аргументи свідчать про необхідність проведення дослідження механізму ризик-менеджменту і проблем, пов'язаних з підвищенням його ефективності.

Питання, пов'язані з розглядом таких понять, як "ризик" і "невизначеність", досліджувалися такими ученими: Абчук В.А., Зав'ялов Ф.Н., І. Тюнен, Качалов Р.М., Клейнер Г.Б., Малашихіна Н.Н., Р. Мертон, Ф. Найт, Дж.Пикфорд [4] Скаржинський М.І., Ж.Б. Сей, Станіславчик Е.Н. [2], Травін Г.М., М. Шоулз, В. Шумпетер, Фомічев А.Н., Чекмарев В.В., Шапкін О.С. [3] Проте, як правило, вищеназвані автори зосереджуються на розгляді понять "невизначеність" і "ризик", проблемі аналізу, класифікації, управління різного роду ризиками, на практичних рекомендаціях по управлінню ризиками в тій або іншій сфері народного господарства. Існує також безліч робіт в області прогнозування, таких авторів як: Багріновський К.А., Басовський Л.Є., Владімірова Л.П., Голубков Е.П., Демідов С.Ф., Кандаурова Г.А., Кладишев А.Н. Більшість з них присвячена розгляду математичного апарату прогнозування, і упор в них робиться на подальше ускладнення методик прогнозування. Тим часом, рідко зустрічаються роботи прикладного управлінського характеру, але і вони, як правило, носять описовий характер.

Постановка завдання. Дослідження присвячене обґрунтуванню необхідності розвитку механізму ризик-менеджменту на українських підприємствах; виявленню чинників, що формують механізм ризик-менеджменту в українських умовах; визначенню етапів управління ризиками на підприємствах.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є методи дедуктивного та індуктивного аналізу, наукової абстракції, порівняльний, системний аналіз. Методами і технічними прийомами аналізу з'явилися методи порівнянь, узагальнень і аналогій, аналіз статистичних даних та наукових публікацій, табличний метод, методи прогнозування. Як основний метод дослідження застосовувався системний аналіз проблем, окреслений актуальністю

роботи.

Результати дослідження. Ризик оточує нас в часі і просторі, є складною й неминучою частиною нашого життя. Особливо ця проблема актуальна сьогодні, коли українські підприємства, незалежно від форми організації (ПАТ, ЗАТ, ТОВ і ін.) і власності (державна, приватна та ін.) в процесі своєї фінансово-господарської діяльності схильні до ризиків, властивих країнам з ринковою економікою. Якщо ще в недалекому минулому (у радянський період) держава практично переймала на себе всі ризики економічних організацій, то в ринковій Україні ситуація в корені змінилася — господарюючий суб'єкт вимушений самостійно приймати заходи по дозволу або зниженню міри впливу підприємницьких і фінансових ризиків. Отже, всупереч загальному зростанню економіки і податкових платежів, в I кварталі 2011 р. кількість збиткових підприємств зросла більш ніж на 4,3 тисяч — до 8,7 тисяч. Збитки підприємств зросли на 22%: з 105,6 млрд. гривень до 128,6 млрд. (табл. 1).

Таблиця 1

Доля збиткових економічних організацій по галузях економіки України в % до загального числа підприємств [ukrstat.gov.ua]

Галузь	Прибутковість, млн.грн.	% збиткових підприємств
Добувна промисловість	5 711,5	59,9
Переробна промисловість	296,7	46,4
Легка промисловість	-3,7	37
Деревообробна	-124,8	40,5
Банківський бізнес	2578,2	26,8
Торгівля	1217,8	32,6
Транспорт і зв'язок	2638,7	35,3
Освіта	18,1	27
Сільське господарство	14,1	15
Будівництво	-242	52,1

Дані таблиці наочно демонструють те, наскільки актуальна для українських підприємств і організацій проблема забезпечення фінансової стійкості і платоспроможності, яка безпосередньо кореспондується з проблемою організації адекватної системи управління ризиками і ризиковими вкладеннями капіталу. Тому саме ця система вважається необхідним елементом загальної системи ефективного менеджменту на підприємстві. Створення власної системи ефективного менеджменту на підприємстві (незалежно від того, велике або мале це підприємство) в умовах ринкових стосунків, що розвиваються, в Україні можливо лише у напрямі організації ризик-менеджменту. У практичній діяльності українських підприємств останніх років (особливо у фінансових компаній) спостерігається прагнення до організації управління ризиками. В зв'язку з цим дуже важливим є: по-перше, повний облік зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на характер організації ризик-менеджменту на підприємстві; по-друге, виділення пріоритету окремих напрямів розвитку ризик-менеджменту для

конкретного підприємства (з врахуванням профілю діяльності: фінансове або нефінансове). У числі зовнішніх чинників, що визначають організаційну основу ризик-менеджменту на підприємстві (мінливість цін, глобалізація товарних і фінансових ринків, податкова асиметрія, технологічні досягнення і ін.) слід виділити посилення чинника глобалізації. На організацію ризик-менеджменту на конкретному підприємстві природно впливають і чинники внутрішнього порядку, такі як потреба в ліквідності, несхильність до ризику, агентські витрати та інші.

У числі зовнішніх чинників, що визначають організаційну основу ризик-менеджменту на підприємстві (мінливість цін, глобалізація товарних і фінансових ринків, податкова асиметрія, технологічні досягнення та ін.), слід виділити посилення для вітчизняних підприємств чинника глобалізації з вступом України до СОТ. Це призвело до зростання для українських товаровиробників конкуренції, як на зовнішніх, так і на внутрішніх товарних ринках, що неминуче позначилося на зростанні ступеня прояву різних підприємницьких і фінансових ризиків у їх діяльності. На організацію ризик-менеджменту на конкретному підприємстві природно впливають і фактори внутрішнього порядку, такі як потреба в ліквідності, несхильність до ризику, агентські витрати та інші.

Зовнішні і внутрішні чинники організації ризик-менеджменту на підприємстві взаємопов'язані, тобто є певна кореляція між ними. Це виходить з того, що і самі різні види ризиків взаємозв'язані і взаємообумовлені. Як приклад може служити вплив чинника зростання технологічної оснащеності на посилення чинника мінливості цін, а також вплив останнього на зростання потреби в ліквідності.

Форми і методи організації ризик-менеджменту на конкретному українському підприємстві в значній мірі залежать від вагової долі страхованих ризиків в загальній вартості підприємницьких і фінансових ризиків, до яких схильне дане підприємство і рівня розвитку сфери страхування ризиків. В Україні рівень розвитку сфери страхування залишає бажати кращого.

Кількість страхових компаній (СК) станом на 31.12.2011 становила 442, з яких 64 СК зі страхування життя (СК "Life") та 378 СК, що здійснювали види страхування, інші, ніж страхування життя (СК "non-Life"). За 2011 рік кількість страхових компаній зменшилася на 14 СК. Об'єм страхових внесків в 2011 р. склав 22 693,5 млн. грн. (в тому числі страхуванню населення - 7 478,7 млн. грн. - 33,0%) на 30 224,5 тис. договорів страхування. Доля майнового страхування в структурі страхових внесків та виплат по видах страхування складає відповідно 63,4% та 56,5%, в тому числі страхування фінансових ризиків складає лише 12,6% та 17,0%. Крім того, доля страхових внесків, які передані в перестраховання, у 2011 р. склала приблизно 26,0% [1].

Все це наочно свідчить про наявність в Україні істотної обмеженості ринку страхових послуг із-за обмежених розмірів страхового фонду страхових організацій. Через обмеженість пропозиції на українському ринку страхових послуг крупним і малим підприємствам сфери матеріального виробництва

сьогодні доводиться самостійно управляти і «страхованими» ризиками. Принциповим для крупних і малих підприємств є вибір самої форми організації ризик-менеджменту на підприємстві. Для крупних і середніх підприємств, незалежно від профілю діяльності (фінансова або нефінансова), найбільш переважним є створення в структурі апарату управління структурного підрозділу (відділу або служби "Управління ризиками і ризиковими вкладеннями капіталу"), який залежно від складності системи управління бізнесом на даному підприємстві виводиться на фінансового директора, або безпосередньо на директора підприємства.

У діяльності ризик-менеджерів є свої особливості. При організації підрозділу ризик-менеджменту необхідно дотримувати декілька принципів. По-перше, функції прийняття і контролю ризику в економічній організації мають бути розведені. Управлінець, який працює з тим або іншим ризиком, не повинен сам визначати допустимий його рівень. По-друге, ризик-менеджерові необхідний прямий вихід на вищих керівників. Часто події розвиваються по несприятливому сценарію - дуже нестримно, і саме тому ризик-менеджери повинні мати можливість донести свою інформацію без тяганини. По-третє, топ-менеджери завжди мають бути інформовані про стан справ з ризиками. На малих підприємствах ризик-менеджером підприємства є перший керівник, тому він може використовувати ефективнішу форму організації ризик-менеджменту (з позиції питомих витрат на 1 грн. зниження міри того чи іншого ризику) — послуги профільної консалтингової організації. В Україні в даний час відсутній попит, що сформувався, з боку малих підприємств на послуги з управління ризиками і ризиковими вкладеннями капіталу, а консалтингові компанії переважно спеціалізуються на маркетингових послугах і послугах з бухгалтерського супроводу. Слід також відзначити, що конкретна модель організації ризик-менеджменту на підприємстві істотно залежить від міри важливості для конкретного російського підприємства проблеми дозволу ризику (уникнення, утримання, передача) і проблеми зниження міри ризику (управління якістю, диверсифікація, хеджування, управління капіталом). В даний час крупні українські нефінансові компанії (безпосередньо або через фінансові організації) активно здійснюють різні фінансові операції на організованих фінансових ринках і тим самим піддаються значним фінансовим ризикам (ціновим, кредитовим і операційним), при цьому зберігаючи певні (деколи монопольні) позиції на окремих сегментах товарних ринків. Для таких підприємств конкретна модель організації ризик-менеджменту повинна відображати значущість конкретного вигляду фінансових (інвестиційний, ринковий, не ліквідності та інші) і підприємницьких (майновий, транспортний, виробничий та інші) ризиків шляхом виділення в структурному підрозділі ризик-менеджменту спеціальної служби по управлінню конкретним виглядом ризику (наприклад, "Управління транспортними ризиками", "Управління ціновими ризиками" і т. ін.).

Становлення і розвиток ризик-менеджменту на українських підприємствах в

значній мірі залежить від наявності відповідних умов по підбору профільних фахівців. На жаль, в даний час в Україні відсутня налагоджена система підготовки і перепідготовки фахівців з управління підприємницькими і фінансовими ризиками. У деяких учбових закладах робляться спроби по перенавчанню економістів і фінансистів у фінансових інженерів в рамках програм підвищення кваліфікації. Але цього недостатньо: потрібна цілісна програма професійної перепідготовки "ризик-менеджмент на підприємстві", яка дозволила б здійснити цільову підготовку ризик-менеджерів, що відповідають сучасним вимогам ринкової економіки. До певної міри вирішення кадрової проблеми бачиться і в тому, чи передивляються вузи свої учбові плани навчання по економічних спеціальностях з введенням як нових дисциплін (таких, як "Фінансова інженерія", "Управління фінансовими і підприємницькими ризиками", "Ухвалення фінансових рішень в умовах ризику і невизначеності" і ін.), так і з виділенням в рамках існуючих дисциплін спеціальних підрозділів (наприклад, таких як "Аналіз фінансових ризиків" в дисципліні "Фінансовий аналіз" і тому подібне). Для нефінансових підприємств і організацій повчальний накопичений досвід організації ризик-менеджменту у фінансових компаніях і особливо в кредитних організаціях. Йдеться, перш за все, про досвід роботи відділів внутрішнього аудиту і економічного аналізу українських комерційних банків. Звичайно, на відміну від кредитних організацій, у нефінансових компаній немає наглядового державного органу як Нацбанк України, який здійснює заходи по дотриманню комерційними банками умов мінімізації їх сукупних ризиків. Проте, сам підхід по створенню спеціалізованих структурних підрозділів по управлінню ризиками застосовується і нефінансовими підприємствами. Для подальшого розвитку ризик-менеджменту в українських економічних організаціях особливо актуальна робота по розробці єдиної методології організації управління ризиками в нефінансових компаніях, а також методичних положень для деяких галузей національної економіки (транспорт, енергетика, сільське господарство, торгівля та ін.).

Будь-яка економічна організація функціонує в агресивному середовищі. Це середовище постійно прагне вивести його із стійкого стану. Агресивність середовища виявляється у вигляді набору ризиків, яким піддається економічна організація. Бізнесу, економічній організації необхідно виробити певну модель поведінки, яка буде орієнтована на мінімізацію наслідків ухвалення ризикових рішень. Ця особлива поведінка і називається управлінням ризиками в економічній організації. Цей процес можна розділити на декілька етапів.

1. Прогнозування ризиків економічної організації. Цей етап можна реалізовувати ще до створення економічної організації, це дозволить виявити ризикові ситуації апріорі, тобто ще до моменту їх фактичного настання. Отримавши інформацію про ризики заздалегідь, ми матимемо більше часу на ухвалення ризикового рішення, що у результаті підвищить ефективність таких рішень. Фактично цим ми ліквідуємо один з видів ризику - ризик дефіциту часу

на ухвалення рішення. Тому відношення до прогнозування як до превентивної міри в структурі ризик-менеджменту приведе до глибшого осмислення природи самого ризику. Це по суті дозволить обґрунтувати ефективніші економічні і організаційні методи дії на ризик попереджувального характеру. Якщо цей етап реалізується повною мірою, то ми найбільшою мірою полегшуємо роботу по аудиту ризику. Тут ми виходимо на необхідність визначення, наскільки істотні ті або інші ризики для економічної організації.

2. В ході аудиту ризику збираються знання, якими володіють багато співробітників підприємства, а також проводиться діагностика ризику по спеціальних методиках. Виявлені ризики систематизуються і вимірюються. При цьому визначаються їх допустимі і порогові значення. Прийнято вважати, що в результаті аудиту ризику може з'ясуватися, що реальна "карта ризику" відрізняється від тієї, яку може (лише інтуїтивно і несистематизовано) уявити собі керівник підприємства. Але етап прогнозування дає не інтуїтивне, а повніш обґрунтоване уявлення про карту ризиків. Наприклад, прогноз фінансової неспроможності економічної організації може дати уявлення про те, що економічна організація ризиковано управляє фінансами: не аналізується дебіторська заборгованість, не ведеться робота з дебіторами, існує велика залежність від сторонніх організацій, не аналізується ефективність використання власних і притягнених засобів, непродумано проводиться вибір джерел фінансування. Що можливе вороже поглинання або втрата контролю над економічною організацією і так далі.

3. Далі треба вирішити, як поводитися відносно тих або інших ризиків. Управління ризиком має бути економічно доцільним. Це означає, що на антиризикові заходи можна витратити більше засобів, чим виникне втрат унаслідок настання ризикових подій. Тому необхідний аналіз, яким ризикам доцільно протидіяти, а які можна просто прийняти. І, нарешті, необхідне створення організаційного механізму для управління ризиком. Як правило, таким механізмом є система управління ризиками. Відразу обмовимося, управління ризиком - не панацея. Воно не усуне всі ризики підприємства. Інакше не мало б сенсу говорити про ризик взагалі. Проте воно дає керівництву цілий ряд можливостей:

- Дозволить поглянути на власний бізнес з позицій ризику, тобто абсолютно інакше;
- Дозволить передбачати багато несприятливих подій і заздалегідь прийняти деякі рішення;
- Дозволить зменшити наслідки певних ризиків;
- Дозволить повністю уникнути певних втрат і скористатися можливостями, що надаються. Якщо ризиком не управляти, то економічна організація просто приречена на реактивну поведінку.

У країнах з розвиненим підприємницьким середовищем управління ризиком і економічною безпекою досить широко поширене. Останніми роками

цим активно починають займатися і в Україні. Для українських підприємств управління ризиком через низку обставин набагато актуальніше, ніж для зарубіжних. Вітчизняні бізнес-технології знаходяться лише у стадії формування і переходу до цивілізованих. Українське ділове середовище дуже в'язке й обумовлює набагато більший систематичний ризик, ніж на заході. Це стосується і держави, і виконавської дисципліни, і звичаїв бізнесу, і особливостей менталітету. Управління ризиком - це потужна внутрішня конкурентна перевага, що носить не лише тактичний, але і стратегічний характер. Це те, що роблять не для порятунку, а для забезпечення стійкішого і надійнішого розвитку бізнесу.

Висновки. В результаті проведеного дослідження доведена актуальність проблеми організації адекватної системи управління ризиками та ризиковими вкладеннями капіталу в українських організаціях та підприємствах. Виявлено та розглянуті чинники, що формують механізм управління ризиками в сучасних умовах. Визначено форми організації ризик-менеджменту на великих, середніх і малих підприємствах. Обґрунтовано відношення до прогнозування як до превентивної міри в структурі управління ризиками.

Наукова новизна полягає в інтеграції інституту прогнозування до структури управління ризиками, з визначенням його функцій і завдань у сфері проблеми мінімізації ризиків господарюючих суб'єктів. Обґрунтована необхідність розвитку механізму ризик-менеджменту на українських підприємствах; виявлено та описано чинники, що формують механізм ризик-менеджменту в сучасних умовах, серед яких автором відзначені: мінливість цін, глобалізація товарних і фінансових ринків, податкова асиметрія, незадовільний впровадження у виробництво результатів науково-технічного прогресу, надмірне захоплення вітчизняними підприємствами інститутом страхування як інструментом мінімізації ризиків; обґрунтовано положення про прогнозування як превентивний захід у структурі ризик-менеджменту.

Теоретична значимість дослідження полягає в обґрунтуванні ефективності використання прогнозування в цілях ризик-менеджменту в сучасних українських умовах. Результати дослідження розвивають теоретичні уявлення в галузі прогнозування та управління ризиками, а також можуть бути використані для подальшої наукової розробки теорії управління системою економічних ризиків господарюючих суб'єктів.

Практична значимість роботи визначається прикладним характером проведених досліджень, її практичною спрямованістю, яка представлена комплексом конкретних методичних підходів та інструментів, що забезпечують мінімізацію ризиків господарюючих суб'єктів в українській економіці. Результати дослідження, доведені до рівня практичних рекомендацій, можуть бути використані при впровадженні і подальшому вдосконаленні механізму управління ризиками різних господарюючих суб'єктів.

Література:

1. Огляд ринків фінансових послуг та підсумки діяльності небанківських фінансових установ за 2011 рік: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/files/file00425.pdf>.
2. Станіславчик Е.Н. Ризик-менеджмент на підприємстві. Теорія і практика: [Навч. посібник] / Станіславчик Е.Н. - М.: "Ось-89", 2002. - 80 с.
3. Шапкин А.С. Теория риска и моделирование рискованных ситуаций: [Учебник] / Шапкин А.С., Шапкин В.А. - М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2005. - 880 с.
4. Дж. Пикфорд. Управление рисками: [Учебник] / Дж. Пикфорд. - М.: ООО Вершина, 2004. - 352 с.
5. Томас Л. Бартон. Риск-менеджмент. Практика ведущих компаний / Томас Л. Бартон, Уильям Г. Шенкир, Пол Л. Уокер; пер.с англ. Т. Клекота, В. Кравченко, М. Нежура, К. Сафонова – М.: Издательский дом Вильямс, 2008. - 208 с.
6. Коробова С.С. Развитие риск-менеджмента в предпринимательстве: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kucherova.ru/development/index.html
7. Кутащенко М.В. Сутність ризику і причини його виникнення: [Текст] / Інвестиції: практика та досвід, 2009. — № 6. — С. 45-48.
8. Кузьмак О.М. Ефективна система ризик-менеджменту як дієвий засіб забезпечення стійкості фінансових установ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal>